

Mål & Mæle · 2

12. årgang 1988

Stavning og mundvand

I 1985 var der krig om retstavningen, især om madordene *mayonnaise*, *remoulade* og *creme*. I madbranchen har danske staveformer det svært, for der er mere mundvand i en *filét* end en i korrekt stavet *filet*. Læs om Erik Hansens prøvelæsning af danske menukort

side 6

Har du haft skrevet det?

En læser spurgte, om denne særlige grammatiske konstruktion, *har haft skrevet/gjort/lagt* osv., er særlig udbredt i Jylland. Se dialektfolkenes svar

side 12

I nogle søer er der vand

Nogle ytringer bliver ufrivilligt komiske, fordi de kun kan blive relevante ved at underforstå noget helt usandsynligt. Hvis det skal være interessant, at der er vand i nogle søer, så må der være noget andet i andre søer, f.eks. vin. Læs om regler for underforståelser

side 16

Rasmus Rask

Sidste år var det 200 år siden den berømte danske grammatiker Rasmus Rask blev født. Ud over at foreslå en retskrivning, som ligger tæt op ad vores nuværende, skrev han grammatikker over adskillige sprog.

Side 20

Programmeringssprog

De sprog, der bruges i edb-programmer, er slet ikke sprog, fordi de ikke fastlægges ved, hvordan de bruges. Det gør naturlige sprog derimod. Om det skriver Peter Naur, der er professor i datalogi

side 24

Sprogligheder . . . 2

Velbekomme! . . . 6

Kære Mål & Mæle! . 12

Underforståelser . . 16

Rasmus Rask 20

Programmerings-
sprog er ikke sprog
..... 24

Men saa meget
staaer dog fast, at
det ikke gaaer an,
at lade Mennesket
selv have opfundet
Sproget.

Søren Kierkegaard,
1813-1855

SPROGLIGHeder

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen, Ole Togeby og Carsten Elbro. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

G-E-C GAD
Vimmelskafte 32
1161 Kbh. K.

og mærk kuverten Sprogligheder.

? Kære Mål og Mæle.
Jeg synes, man mere og mere hører udtryksmåder som *der var flere end 300 mennesker til stede* og *flere end 15 kommuner landet over*. Mere end lyder rigtige for mig, men det er vel bare mig, der er gammeldags. Hvad er forskellen mellem *flere end* og *mere end*, og er begge dele korrekt?

Hans Eriksen
6300 Gråsten

! Kære Hans Eriksen.
Ja begge dele er korrekt. Forskellen er den at *flere end* betyder "i et antal større end", mens *mere end* betyder "større end i mængde eller grad som (ikke tælles, men) måles eller vurderes". Forskellen er altså at *mere end* angiver det mere upræcist skønnede, mens *flere end* angiver det præcist talte. Ordet *mere* kan normalt i moderne sprog kun bruges med ord der er ubestemt ental, man kan fx ikke sige: *Universitetet skal have mere bøger*, men godt *Universitetet skal have mere plads*; men når der er *end* føjet til er det helt korrekt at sige *mere end 20 bøger*. OT

? Kære Mål og Mæle.
I visse kredse bliver der set skævt til én, hvis man omtaler nogen som *lærerinde*. Nu hedder det *lærer*, fordi *lærerinde* af en eller anden grund virker nedladende. Det samme gælder *Malerinde* og *danserinde*, men nok ikke *værtinde* og slet ikke *kejserinde*. Det er vanskeligt at gennemskue systemet, når en kvindelig formand nu skal hedde *forkvinde*. Det tyder på, at det ikke er kvindelige titler som sådan, der bliver lagt på is. Når det er almindeligt at

sige *fremskridtskvinde*, kommer det vel også på mode at sige *politikvinde* og *brandkvinde*.

Svømmerske og *tegnerske* lader også til at være ramt, uden at det dog er så alvorligt som *lærerinde*. Men *sygeplejerske* er ikke. Det er også en højere kvalifikation end at være *sygeplejer*. Men status kan ikke være hele forklaringen, for en *forkvinde* kan ikke pr. definition være mere værd end en *formand*, og der er stadig både *stewardesser* og *stewarder*. -Esser og -isser synes i det hele taget at være gået ram forbi.

Spørgsmålet er, om der er noget system i den ændrede brug af kønsspecifikke titler.

Peter J.H. Mikkelsen
Ålborg

! I den sidste snes år har de kvindelige former med endelserne *-inde* og *-ske* været kritiseret en del: *lærerinde*, *englænderinde*, *naboerske*, *tegnerske*. Kritikerne har ment at ord som *lærerinde* og *tegnerske* viste at der var tale om en lærer eller en tegner af usædvanlig, måske ligefrem ringere slags. Men især har man argumenteret for at det i de allerfleste tilfælde var fuldstændig ligegyldigt at ordet angav hvil-

ket køn der var tale om; derfor *lærer, nabo, direktør* osv. uanset køn.

Disse ideer har haft betydelig succes. Faktisk er formerne på *-inde, -ske, -trice* osv. trængt stærkt tilbage. Man kan fx se hvor få af dem der er med i den nye Retskrivningsordbog. At de fleste af dem mangler dér, betyder naturligvis ikke at de ikke eksisterer eller kan dannes, men derimod at de er så sjældne at det ikke var nødvendigt at tage ret mange med.

Men der er blevet nogle tilbage, som aldrig har været kritiseret. Det er netop former som *veninde, svigerinde, elskerinde*.

Og det er egentlig ganske indlysende hvorfor. Det drejer sig jo om forhold hvor kønnet, det seksuelle, i høj grad er noget væsentligt: I forholdet *ven/veninde, elsker/elskerinde, vært/værtinde* osv. er rollerne fordelt meget præcist afhængigt af personernes køn. Det har ingen noget imod at ordene afspejler. Man har jo heller ikke været inde på at ville afskaffe ord som *mor, søster, tante, nonne*.

På samme måde har vi *helt og heltinde* i et skuespil, *samlever og samleverske* i et heteroseksuelt parforhold, *abbed og abbedisse* i den højere klosteradministration, *prins og prinsesse*, som er lige så uanfægtede som *konge og dronning*. Når ingen rigtig har foreslået *diakon* i stedet for *diakonisse*, hænger det sikkert sammen med at vi her har at gøre med et lidet aktivistisk mil-

jø. Lidt anderledes med *stewardesse*, som man så vidt jeg ved aldrig har villet udskifte med *steward*. For de fleste står det sikkert sådan at de to gloser ikke betegner samme funktion i to køn. En *steward* er tit noget i retning af en hovmester, mens *stewardessen* er damen med den vakse passagerservice. Kunne man ikke ligefrem tænke sig en kvindelig *steward*, dvs. *hovmester*?

Formen *forkvinde* er kommet med i den nye Retskrivningsordbog, så det ord må stå ret stærkt. Her er der sket det modsatte: "fællelskønsordet" *formand* har fået en kvindelig parallel. Men sagen er ikke helt parallel med *maler og malerinde*, for *maler* er eller kan let gøres til et kønsneutralt ord, mens *formand* er demonstrativt hanligt, og det har altså krævet et modspil i form af *forkvinde*. Om *politikvinde* og *brandkvinde* eksisterer, ved jeg ikke, men de vil i hvert fald opstå når der bliver brug for dem!

EH

? Kære Mål og Mæle!

Jeg er ked af at OT i sit svar til mig i Mål og Mæle nr. 4 stadig undervurderer smag og lugtesans, som om de ikke kan give os forståelse for mangt og meget. For vore fjerne forfædre, der i det store perspektiv levede for kort tid siden, var disse sanser livsvigtige, bl.a. når de skulle afgøre om et fødeemne var spiseligt eller giftigt.

Disse sanser er bestemt bærere af et beskrivelsessystem, og de giver os et supplerende indtryk af mere end vi nok til daglig tænker på. De fleste ville nødig undvære dem. Man kan godt lugte en bøj blive stegt eller en kage blive bagt, lugten ændres under processen, og man kan lugte en hund gå forbi, forudsat at ens lugtesans er fintmærkende nok eller hundens stank er kraftig nok. Jeg har mange gange mærket en velparfumeret dame passere; det er faktisk rart.

Hvis der er grænser for hvad vi kan sige, så er det selvfølgelig sproget der sætter dem, men de bliver jo stadig forskubbet. Det er os der konstruerer sproget. Psykologer påstår at vi tænker i sprog, bortset fra de såkaldte "aha-oplevelser" der jo er ubeskrivelige. Men er det ikke dem der har initieret alle fremskridt og ændringer, også i sproget?

Hvis smags- og lugteområdet ikke er nær så differentieret og udviklet som syns- og hørelsesområdet, så er det fordi disse sanser er blevet negligeret: et organ der ikke bliver brugt vil uvægerligt forfalde. Man kan nok heller ikke sammenstille syn og hørelse som modsætning til de andre sanser. Bl.a. er hørelsen mere fintmærkende og differentieret end synet, i hvert fald i virkeligheden, måske ikke i sproget.

Lugt, smag og føling erkendes umiddelbart og omstøttes først derefter til sprog. Det samme gælder

syn og hørelse, dog ikke så tydeligt. Men man kan lægge mere i et sanseindtryk end det udsiger i sig selv; adskillige forfattere har bragt eksempler med lugt, smag og følesansen, disse for sprogfolk sekundære sanser.

Kvinder er nok ikke så slemme til at undervurdere disse sanser. En engelsk forfatterinde beskrev "en himmel så blå at det næsten kunne høres".

Psykologer har påvist, at hvis flere sanser påvirkes samtidig bliver indtrykket langt mere intenst. Smagen fx bliver mere fintmærkende. Det er måske derfor TV m.m. er et langt stærkere medium end radio.

Jeg er kommet til at tænke på en fejloversættelse af Descartes der sagde "Cogito ergo sum". Det er blevet oversat til "Jeg tænker, derfor er jeg", men "cogito" har vi i det engelske "cognize" som alle er enige om betyder "erkende". Da vi nu tænker i sprog og det er sprogfolk der har begået eller i hvert fald accepteret oversættelsen, så er det nærliggende at spørge om oversætteren har sat sproget og dermed tænkningen i sprog højt? Er oversættelsen et resultat af denne indstilling, eller har den medvirket til dens udbredelse?

Jeg kan godt forstå, at sprogfolk sætter syn og hørelse højt, de er jo nødvendige for deres fag; man faget er jo ikke hele livet.

Jeg kunne tænke mig at stille en opgave til OT: Prøv at beskrive i sprog fx et jord-

bær for en person, fx en eskimo, der aldrig har set eller smagt et. Er det muligt? Men giv ham et i hånden så han kan se det, føle det, sætte tænderne i det, så ved han besked.

Skrivemaskinens tastaturer er tilpasset sprogbugen, ikke omvendt. Derfor findes der fx QWERTY, AZERTY og QWERTZ tastaturer til hhv engelsk, fransk og tysk; betegnelserne viser nogle tasters placering. På de computere jeg har set er semikolon let tilgængeligt, måske fordi det bruges i programmering. Det kan bl.a. betyde "kommentar" = "REMark".

Venlig hilsen
Bendt Nordentoft

! Kære Bendt Nordentoft.
Da det er en temmelig langstrakt diskussion om sanseverber, giver jeg lige et resumé, så nye læsere kan begynde her. I nr. 4 1984 skrev Erik Hansen i en helt anden sammenhæng eksemplet: *De smagte gode*. Det fik Johs Brønnum til i nr. 2 1986 at spørge om hvorledes det forholder sig med sanseverber. Jeg svarede at sanseverber er de udsagnsord som kan forbindes med enten 1) navnemåde efter genstandsled (akkusativ med infinitiv), fx *hun så på ham*.

Det drejer sig om: *se, høre, mærke*, og også men med mulighed for færre konstruktioner: *smage og lugte*. Jeg gjorde opmærksom på at *smage og lugte* adskiller sig fra de andre ord ved at betegne både den

egenskab som tingen har, og den proces at mennesket sanser disse egenskaber, fx *røgen lugtede og de lugtede røgen*. Og jeg gjorde endvidere opmærksom på at navnemåde efter genstandsled ikke er særlig hyppig efter *lugte* og *smage*, og da du i nr. 4 1987 undrede dig over det, udbyggede jeg svaret med at man normalt kun finder navnemåde efter genstandsled efter *smage* og *lugte* hvis der står *kan* foran, altså: *Bendt kan lugte en hund gå forbi* og ikke så almindeligt: *Bendt lugtede en hund gå forbi*.

(Læg mærke til at du selv i 3 af 4 modeeksempler du bringer nu, også må indsætte et lille *kan*.)

Det som jeg tager udgangspunkt i, og som jeg interesserer mig for, er især sproget, altså ordene *smage* og *lugte* og hvordan de opfører sig. Det er så tankevækkende at disse to ord, skønt de betegner sansning præcis som de tre andre, i sproglige sætninger konstrueres anderledes end dem. Hvad kan grunden være til det?

Jeg skrev så at det kunne have at gøre med at disse to sanser spiller en mindre rolle for menneskets opretholdelse af livet i vores samfund end de tre andre, og at specielt de to, nemlig hørelse og syn er forbundet med vores sprogudøvelse og dermed med vores forståelse. Man kan ting med synet og hørelsen, som man ikke kan med de tre andre, nemlig forstå hvad der er meddelt via sprog. Det kan man ikke med lugtesansen eller

smagssansen, og det er kun folk der har lært brailleskrift som kan det med følesansen.

Og nu vil jeg så føje følgende til: dermed er ikke sagt at disse sanser skulle være ringere eller dårligere end de to hovedsanser syn og hørelse. Der er kun sagt at smagssansen og lugtesansen ikke udnyttes i vores kultur nær så meget som syn og hørelse. Og det jeg så finder mest interessant, er dette at det må være denne forskel i hvor meget mennesket udnytter de forskellige sanser der giver forskellen i hvorledes de ord der betegner disse sanser, kan bruges i sproget.

Endnu et par eksempler: som betegnelse for se-sansen har vi i sproget en afledning: *syn*, og til betegnelse for høresansen har vi i sproget afledningen *hørelse*, men til betegnelse for følesansen har vi i sproget ikke ordet *følelse*, for det ord er reserveret til noget andet, og til betegnelse for smagssansen og lugtesansen, kan man kun med besvær bruge ordet *smag*, og umuligt *lugt* eller *lugtelse*.

En der ikke kan bruge synet er *blind*; det har vi et ord for. En der ikke kan bruge hørelsen er *døv*; det har vi også et ord for. Men hvad er en der ikke kan lugte, hvad der jo er et ikke så sjældent fænomen, og hvad hedder en som ikke kan bruge sin smagssans? Der er slet ikke noget ord for disse blindheder. Der er huller i sproget på de pladser hvor de ord skulle have stået.

Når sproget, dansk, ikke har en afledning til at betegne det at lugte og det at smage noget, men må lave et sammensætning, *følesans*, *smags-sans* og *lugte-sans*, og når sproget ikke har ord for blindhed på disse to sanser, må det være fordi de mennesker der i de sidste par tusinde år har udformet det sprog vi taler i dag, ikke har haft så stor brug for at tale om disse ting. De har altså ikke spillet så stor en rolle i deres kultur, og spiller åbenbart heller ikke så stor en rolle i vores kultur, så vi må lave nye ord. Det har vi jo ellers ikke så store problemer med at gøre.

Det er dernæst rimeligt at antage at disse sanser hos mennesker ikke udvikles til hvad de kunne udvikles til, fordi der ikke er brug for denne specialisering. For det er givet at vores lugtesans overhovedet ikke yder noget der kan sammenlignes med det synet og hørelsen yder. Fx kan et menneske skelne alle andre mennesker på deres udseende, specielt på deres ansigt. En hund kan skelne mellem alle andre hunde i verden på deres lugt. Om mennesker kan træne deres lugte-sans op, ved jeg ikke; men det er uden tvivl rigtigt at mennesker ikke kan skelne alle andre mennesker på jorden på deres lugt.

Og den lille opgave du stiller mig, viser netop at det er rigtigt hvad jeg siger. Jeg har ikke ret mange ord til at beskrive smags- og lugte-kvaliteter med - i hvert fald

ikke sammenlignet med de ord jeg har til syns-, lyd- og føle-kvaliteter. Vinhandlere har udviklet en række glosser som kan betegne smags- og lugte-kvaliteter (idet efter sigende det meste af det man oplever som smag faktisk er lugt), som fx *tør*, *rund*, *buket*, *fyldig*, men det er karakteristisk for dem, at de alle er lånt fra andre sansers område.

Og så til sidst: der er ikke en særlig gruppe af befolkningen, kaldet sprogfolk, som sætter syn og hørelse højt. Sprogfolk er dem der beskriver sproget og konstaterer at de der har formet sproget, sætter syn og hørelse højere end de andre sanser. Sprogfolk er også dem der konstaterer at vi har formet sproget således at man skal se eller høre sproglige udtryk for at forstå; der er jo ikke noget principielt umuligt i at lave et lugtesprog, altså et sprog hvor man i stedet for at producere lyde som udtryk for et andet indhold, producerer forskellige lugte, kombinerer dem efter forskellige regler, og på den måde kommunikerer fx at det var en god fodboldkamp, men at dommeren var for veg.

Men altså: *et jordbær er en lille rød frugt på størrelse med en storetå, den har blødt, lidt sprødt, hvidt frugtkød der smager af sødt rødt vand.*

OT

Velbekomme!

Om stavefærdighed i mad- og restaurationsfaget

Kulturdebatter føres i reglen af professionelle: litteraturmagistre, teologer, redaktører og endog politikere. Altså folk med uddannelse og erfaring, folk som har en naturlig interesse i at bruge "sagen" til at gøre opmærksom på sig selv - og som også tit kan tjene en ekstra skilling på deres optræden i presse, radio og tv og i tidsskrifter og bøger.

Virkelig folkelige kulturdebatter er sjældne. Debatter hvor mange deltager med engagement og i oprigtighed - og gratis - forsvarer værdier som de tror på. Der var en hel del folkelig kulturdebat i 1972-73 forud for Danmarks indtræden i EF. Nogle talte varmt for værdien af at Danmark tilsluttede sig et internationalt fællesskab på det økonomiske og kulturelle område, andre advarede mod faren for at vi skulle miste vor nationale selvstændighed, vor danske kultur og forbindelsen med Norden.

Næste gang bekymringen for fædrelandets vel gav anledning til en folkelig kulturdebat, var i sommeren 1985, da det var kommet frem at de officielle stavemåder *mayonnaise*, *remoulade* og *creme* skulle ændres til *majonæse*, *remulade* og *krem*. Meget har det danske folk i tidens løb måttet tåle, og ofte har vi tavse bøjet os under åget, men et angreb på tre så kernerdanske ord som *mayonnaise*, *remoulade* og *creme*, det måtte vække til folkelig modstand, og i 3-4 måneder fyldtes aviserne med harmfulde indsigelser. Agurketiden 1985 gik som en leg.

Retskrivningsordbogen 1955-86

I foråret 1985 var man på Dansk Sprog-nævn, som er Retskrivningsordbogens redaktion, ved at lægge sidste hånd på manuskriptet til den Retskrivningsordbog som skulle afløse den grønne fra 1955. Nævnets formand havde derfor ingen betænkeligheder ved at fortælle om arbejdet til en journalist. Det vigtigste var naturligvis udvidelsen og ajourføringen af ordbogens ordstof fra 43.000 til 60.000 ord og en gennemgribende modernisering af retskrivningsvejledningen i retning af det forbrugervenlige; endelig var der staveændringer i nogle hundrede ord, men det var mindre væsentligt: dels var det kun ganske få ord det drejede sig om, dels havde folk forlængst taget forskud på de fleste af ændringerne, fx *bødeforelæg* > *bødeforlæg*, *svigerfader* > *svigerfar*, *tyrk* > *tyrker*, *lådden* > *lodden* osv.

Retskrivning er noget tørt og ked-sommeligt noget, så der er måske ikke noget at sige til at pressen lagde hovedvægten på netop staveændringerne da nyheden om den nye Retskrivningsordbog skulle afsættes. Og selvfølgelig kunne der ikke være meget stof i at fortælle at *margerit* nu også kunne staves *marguerit*, og at det ville blive tilladt at skrive *campere* og *krebnet* i stedet for *kampere* og *crepinette*.

Så var det morsommere med fordanskningen af fremmedord som *by-ste*, *kamuflage*, *tjekke*, *fresia*, *resurse*, *spagetti* og *shampo*. Det gav den tilsig-

tede bestyrtelse i offentligheden, og i løbet af nulkommafem havde de fleste fået den opfattelse at det var Dansk Sprognævns plan at man herefter skulle kunne stave dansk som man havde lyst til, fx efter udtalen!

Hvis dette havde haft det ringeste på sig, havde det været både berettiget og nødvendigt at danske kronikører og læserbrevsskribenter havde rejst sig til modstand. Nu var det jo altså ikke det det drejede sig om, men Sprognævnets forklaringer og dementier var naturligvis langt dårligere stof end forbitrede patriotiske appeller til alle rettænkende, og derfor fik debatten lov til at rase i flere måneder, indtil den gik i stå af sig selv hen på efteråret.

Mad og retstavning

Meget hurtigt i debatten samledes interessen om en lille håndfuld madord, egentlig næsten kun *mayonnaise*, *remoulade* og *creme*, og som regel var det kun dem der blev diskuteret. Sjældent så man ordene som tre eksempler på almene problemer og tendenser, og aldrig diskuteret man retskrivningen ud fra en principiel synsvinkel. Debatten drejede sig faktisk om *mayonnaise* over for *majonæse* og intet andet, og snart fik den det rammende navn "majonæsekrigen".

Selvfølgelig måtte i en så afgørende situation også mad- og restaurationsfaget udtale sig, og i Berlingske Tidende 27.6.85 bedyrer repræsentanter for branchen at de aldrig vil benytte de nye stavemåder.

Madfolkenes forargelse over fordanskningen af især franske ord er ikke noget specielt. Den bygger som hos de fleste andre på et troskyldigt ukendskab til emnet. For eksempel tænker man ikke på at vi har en århundredgammel tradition for at fordanske fran-

ske ords stavemåde: *brysk*, *direktør*, *føljeton*, *karantæne*, *kontor*, *kupé*, *kupon*, *kø*, *nervøs*, *palæ*, *remoulade* osv. (fransk: *brusque*, *directeur*, *feuilleton*, *quarantaine*, *comptoir*, *coupé*, *coupon*, *queue*, *nerveux*, *palais*, *rémoulade*).

Og vi har masser af madord fra forskellige sprog, som for længst og uden panik har fået dansk stavemåde. Her er nogle få af dem:

boeuf	>	bøf
boudin	>	budding
café	>	kaffe
cakes	>	kiks
céleri	>	selleri
curry	>	karry
côtelette	>	kotelet
farce	>	fars
fricadelle	>	frikadelle
jus	>	sky
liqueur	>	likør
lobscouse	>	labskovs
maccheroni	>	makaroni
meringue	>	marengs
omelette	>	omelet
sauce	>	sovs
soupe	>	suppe
tarte	>	tærte

Noget nyt og revolutionerende var der altså ikke i *majonæse* osv.!

Den hæderlige usikkerhed

En af pointerne ved en fast retskrivning er at man kan opnå en vis effekt ved at afvige fra den.

Og selvfølgelig skal madbranchen da have lov til at sætte krydderi på sine annoncer og gøre spisekortene mere lækre ved lidt ortografisk spræl.

Men hvor gode er de så til det udenlandske? Jeg har i en periode under-

søgt spisekort, annoncer, skilte, reklameblade, madrubrikker i aviserne, emballager osv. for at studere madbranchens stavefærdigheder. (Af metodiske grunde skal jeg oplyse at jeg i så at sige alle tilfælde har gransket spisekortene fra gaden, frysende og med våde fødder).

Om resultatet af undersøgelsen kan jeg på forhånd meddele at der er mange fejl i materialet: Det er sådan at når man tager et spisekort eller en reklametryksag om mad, så er der langt over 50% sandsynlighed for at der er stavefejl i dem.

Og her tænker jeg ikke på den hæderlige usikkerhed der ikke specielt gælder mad. Som når fiskehandleren i Lyngby Storcenter på et skilt skriver *stenbidder* eller *varm røget havørrede* (marts 87). Eller som når bagerne har besvær med de opfindsomme nye navne på brød: spansk landbrød, skotsk hyrdebrød, makedonsk brøndgraverbrød osv. En specialitet hos vores lokale bager er *kulsvierbrød*, som i de 5-6 år han har falbudt det, aldrig har været stavet rigtigt. Jeg har noteret *kulsvigerbrød*, *kulsvirrebrød*, *kulsvirrerbrød*, og for tiden står den på *kulsvirrebrød* (Hareskovby nov.87).

Emnet for min undersøgelse er derimod de mange fejl hos alle de madfolk og -firmaer som absolut vil kaste vrang på det danske og dyrke det fremmede.

Elegant og med en duft af det franske

Det meste af det fremmedsprog man finder, og det sværeste, er tydelig nok fransk. Der er såmænd også vanskeligheder med det mest centrale ord i den danske kulturarv. Sjældent går det så galt som i en reklametryksag for købmandsforretningen Baldur i Esbjerg

(okt 85): *Maionaice*; men i halvdelen af landets viktualieforretninger er det stavet *Mayonaise* med et n for lidt, og samme form finder man hos en madskribent i Weekend-Avisen (nr. 37, sept. 87.).

Bøf er jo for mangfoldige år siden fordansket fra det franske *boeuf*; men det er ligesom med *sovs*, det ser for provinsielt ud, og madbranchen vælter sig i stedet i *sauce*, som de kan stave til, og i variationer af *bøf*: *beuf* er den almindeligste og meget udbredte fejl (fx Grand Restaurant, København, annonce i Politiken nov. 87): *mørbradbeuf*. Men også *beauf* er hyppig (Kong Frederik, Kbh. sept. 87), endog i forbindelsen *Roastbeauf* (Musikhuset, Århus, okt. 85); og Rest. Tokanten i København havde i dec. 87 *Bouef Bearnaise* på spisekortet. Galt er det, men det virker forhåbentlig "elegant og med en duft af det franske" - som det hedder i en annonce. Så er det straks mere mystisk med varianten *bøff* (Brugsen, folder dec. 87) med et pæredansk *ø* og *to mærkelige ff'er*. Alt kan øjensynlig bruges, bare det ikke er ganske almindeligt dansk...

Sværere gennemskuelige er former som *nøddeflarn* (Peder Oxe, Kbh. okt. 87) og *poissin* (Kong Frederik, Kbh. maj 87); det må vel være *flan* og *pousin*. *Pigmentsauce* lyder heller ikke rart (DZ VinNyt nr. 3.87) (skal være piment-). Andre sære mutationer er *pistageis* for pistacie- (Kartoffelkælderren, Kbh. feb. 87), *vanilie* for vanille (Musikhuset, Århus, okt. 85), *coullire* for *coulis* (DZ VinNyt nr. 3.87), og endnu flottere: *Tomatcoullious* (*Mad-journalen* nov. 85), *jomfruhummerboullion* for bouillon (Rest. Asger, Kbh. Pol. apr. 87), *hjordemedaljoner* for medailloner/medaljoner (Rest. Gl. Kongevej, Kbh. nov. 87), *kødbuffeen*

for buffeten (Orchidé Terrassen, Kbh. apr. 87). Og *crème fraîche* er et stort problem: *creme fraise* Kartoffelkælderren, Kbh. sept. 87), *creme fraice* Madjournalen nov. 87).

Meunièrestegning er et gennemgående problem: *meunierstegt* (Orchidé Terrassen, Kbh. Pol. sept. 87) er ikke så slemt; det er værre med *menuirestegt ørred*, som man kunne få i Rest. Palæ i Viborg nov. 87. *Sveske-triffl*i med et f for meget (Check-in, Kastrup okt. 87) er et godt eksempel på anstrengelserne for at få det hele til at se mere udenlandsk ud. Til gengæld ligger der en gæv københavnsk udtale bag de forkerte r'er i *porcheret* (La Tour, Kbh. Pol. nov. 87) og i det italienske *marcaroni* (viktualiehandler, Lyngby Okt. 87).

Det er også tit sløjt med bøjningen af det franske; fejlen består som regel i at man glemmer endelserne på tillægsordene: *pommes saute* for *pommes sautées* (Brønnum, Kbh. okt. 87), *pommes Dauphinoise* for *pommes dauphinoises* (Rest. Bernstorff, Kbh. feb. 87), *crepes suzette flambe* for *crêpes Suzette flambées* (A Porta, Kbh. Pol. feb. 87). Det er heller ikke let at klare det med store og små bogstaver, kan man se.

Accenter

De franske accenter er en særlig vanskelighed. De mangler tit, som man også kan se af mine eksempler allerede: *creme fraiche* (for *crème fraîche*) (Rest. Bernstorff, Kbh. feb. 87), *fragi-lite* for *fragilité* (Rest. Gl.Kongevej, Kbh. Pol. feb. 87). *Bearnaise* for *béarnaise* (Grøften, Kbh. Pol. feb. 87). Dette er absolut agtværdigt, for siden 1892 har accenter været en frivillig sag i dansk retskrivning: "De franske Accenter kunne beholdes" står der i be-

kendtgørelse om Retskrivningen af 3.3.1892 - og det vil jo sige at man også kan lade være.

Men smarte og lækre ser de ud, accenterne, så mange kan ikke stå for dem, og så kommer de pinagtige fejl. Der er i materialet accenter som end ikke franskmændene kender til: *oksefi-lét* (Rest. Scott, Kbh. okt. 87), *Entré Cote* (ISO-avisen, apr. 87), *Gordon Bleu* (Sjatodylak, Kbh. Pol. apr. 87; Gordon er formentlig en fejl for *cordon*), *orangemoussé* (PederPaars, Kbh. Pol. Nov. 87), *Moûtardesauce* (rest. Heering, Kbh. Pol. sept. 87).

Paté er svært. Man kan med Retskrivningsordbogen i ryggen skrive både *pate* (Rest. Bernstorff feb. 87) og *paté* (Cafe Pilegården, Kbh. Pol. nov. 87). Den franske form *pâté* er det ikke lykkedes mig at finde, derimod nok interessante variationer som *landpâte* (Irma reklameblad okt. 87) og den virkelige gribende *skaldyrspaté* (Rest. DIN's, Kbh. Pol. nov. 87).

Der er mange andre eksempler på at der nok bruges accent, men forkert accent eller accent på et galt sted. Det er således hovedreglen at det gode franske ord *flûte* skrives med tysk ü: *Mini flütes* (Brugsen, emballage okt. 87); formen optræder endog hos en madskribent i Weekend-Avisen nr. 47 (nov. 87). Og er man sluppet for det tyske ü, kan der være meget andet i vejen, som i *fluté* (Ud & Se (DSB) nov. 87).

Crème skrives i reglen uden accent, men forkert accent er ikke helt sjældent: *karse crème* (Rest. Scott, Kbh. Pol. feb. 87), *crème* (Irma okt. 87). *Chokolat Liégeois* (Irma april 87) er svært (liégeois); mærkeligere er det at der er fejl i *à la carte*: *à la carte* skriver Rest. Saison, Kbh. Pol. okt. 85)- det er dog et af branchens centrale fagudtryk.

Sundt og nærende

Figenflute med ananas

...sødt og salte slikmunde...

1 stk. Figenflute med ananas	Kr. 12,00
1 stk. Skinkeburger	Kr. 21,00
1 stk. Figenflute med ananas	Kr. 17,00
1 stk. Skinkeburger	Kr. 21,00
1 stk. Figenflute med ananas	Kr. 5,00
1 stk. Skinkeburger	Kr. 1,75

SKINKEBURGER
Med frisk salat, revet gulerod og karse.
Kr. 21,00

NYHED
Figenflute med ananas.
Kr. 12,00

Iso-avisen (feb. 87) skriver flere gange *appellation controlee*, men på forsiden finder man *appellation controleé*; her kom accenten sandelig med, men bare over det forkerte e!

Så er der en af nationalretterne, risalamande. Der er mange gode forslag: *ris a'la mande* (annonce for Gourmet mælkeprodukter, Pol. okt. 87), *ris a'la'mande* (Bilka reklameblad nov. 87), *ris à lamande* (Orchidé Terrassen, Pol. nov. 87). Udtrykket kendes ikke i fransk, heller ikke i sprogligt korrekt form: *riz à l'amande*, så man kan såmænd rolig benytte sig af Retskriv-

ningsordbogens beskedne, men ukrukede *risalamande*.

Andre sprog

Fransk er hovedleverandøren af dufteord til madbranchen, men der kommer også ord fra andre sprog, og de giver deres vanskeligheder.

Terminalbar i Kbh. sætter med *cuppucino* (marts 87) sit præg på det italienske *cappuccino*: *Parmasanost* for parmesan (La Pirata, Kbh. nov. 87) er heller ikke så godt, mens *lagsagne* (slagterforretning Værløse marts 87)

er en kreativ stavemåde der minder os om de mange lag i lasagnen!

Engelsk er der ikke meget af, og *roastbeef* er normalt stavet rigtigt; mindre heldigt er *Golden Delicious* for delicious (Brugsen feb. 87).

Tysk volder vanskeligheder når der er Schnitzel på spisekortet: *paprika snitzel* (Brønnum, Kbh. okt. 87) og *Wienersnitzel* (Hereford Beef Stouw, Lyngby okt. 87) er dog et stykke på vej mod Retskrivningsordbogens korrekte fordanskning, mens *Wiener-snitzel* (Bistro, Kbh. marts 87) er et mere håbløst tilfælde. Igen kan man anbefale Retskrivningsordbogen: *snitsel!*

Yoghurt er virkelig et svært ord med stor folkelig udbredelse, og Retskrivningsordbogen tilbyder derfor *jogurt* som en mulighed. Der er utrolige variationer på stavemåden af dette ord, og selv en professionel køkkenskribent skriver i Politiken (28.8.87) *youghurt*.

Det svenske *gravad* ses tit i en halv-dansk form *graved* (Hotel Dagmar, Ribe nov. 87). Men ordet er stavet rigtigt hos Rest. Bernstorff: *gravad forrel* (Pol. feb. 87). Her har til gengæld forellen fået et r for meget. Fejl i danske ord er ikke hyppige, men man kan løbe på en *forloren skilpadde* for skildpadde (Café au Lait, Kbh. marts 87) og et *vildtsvin*: *vildtsvinesteg* for vildsvin (Rest. Bernstorff, Kbh. Pol. feb. 87), *vildtsvinekølle* (Café Wilder, Kbh. Pol. nov. 87).

Hellere dårligt fransk end godt dansk

Der er faktisk firmaer, forretninger og annoncører som staver ordentligt, også inden for madbranchen. Og jeg kender restauranter hvis spisekort jeg trods flere uanmeldte inspektioner ikke har kunnet gribe i fejl. Men det

er ikke det normale; det er ubehjælp-somheden og naragtigheden der tegner branchen med hensyn til stavning.

Dansk Sprognævn udgav naturligvis Retskrivningsordbogen i den form som det hele tiden havde været me-ningen, og den udkom uden noget som helst postyr i efteråret 1986. Den tillader fordanskninger af 7-8 madglo-ser - de fleste har jeg fået nævnt oven-for - men således at den udenlandske form som hovedregel er tilladt som en fuldt korrekt mulighed.

Madbranchen er i sin gode ret til at foretrække de mere originale uden-landske former hvor det falder den ind, og de allerfleste fremmede mad-ord står ikke og skal slet ikke stå i Ret-skrivningsordbogen.

Men man kunne måske anbefale madfolket at investere i en fransk ord-bog...

*Erik Hansen f. 1931
Professor i dansk sprog
Københavns Universitet*

Kære Mål & Mæle!

I dag talte mine venner om nogle fælles bekendte i udlandet som de ikke havde hørt fra længe, og en af dem sagde: "Men jeg ved at nogle af dem har haft skrevet, brevene er bare ikke nået frem." En her opvokset kvinde svarede: "Nu er Finn ved at være rigtig århusianer kan jeg høre." (Det var venligt ment.)

Er Finn ved at tale rigtigt århusiansk når han siger 'har haft skrevet'? Er der noget specielt at sige om den konstruktion? Selv synes jeg konstruktionen på en klar måde træffer det der er sket.

Venlig hilsen, Søren Hindsholm

Dette problem var der ingen på Mål & Mæle der kunne løse. Så vi henvendte os til Institut for Dansk Dialektforskning ved Københavns Universitet, hvor eksperterne før har givet os en hjælpende hånd. Men til vores store overraskelse fortalte de os at de heller ikke havde noget godt bud på problemet!

De kunne dog fortælle os at dette mærkelige grammatiske fænomen ikke er specielt jysk eller århusiansk. Faktisk ser det ud til at det er mest udbredt på øerne; og i øvrigt er det slet ikke sikkert at det egentlig har noget med dialekter at gøre.

En ting til fik vi ud af vores henvendelse til dialektfolkene: De gennemgik deres arkiver og kasser og sendte os en meget fin eksempelsamling - den største i verden - om dette problem. Den

bringer vi nu, så læserne kan se den og tænke over problemet.

Eksemplerne er, hvor intet andet er oplyst, udskrevet fra båndoptagelser, de fleste fra de sidste 15-20 år. Spørge-listen er en samling spørgsmål som er sendt ud til folk med dialektkendskab; dette indsamlingsarbejde er en del af redigeringen af "Ømålsordbogen".

Sjælland.

1. Hun har haft taget på glasset med våde fingre (skriftlig spontan oplysning omkr. 1920).
2. Når een har haft tabt sig eller stået i stampe og så er i bedring, siger vi.. (skriftligt svar på spm. om bet. af 'tage sig op').
3. "At have bruges så tit hvor det egentlig ikke er nødvendigt .. Vi har hat købt to af dem - Nu er du beskidt og jeg har lige hat vasket dig (spørgelistebesvarelse).
4. Han må have haft ringet til mig igår, da jeg ikke var hjemme. (Sjæll., spørgelistebesvarelse).
5. Ham har jeg aldrig haft set (kvinde, ufaglært, ca. 40 år, uformel sit.)
6. Jeg ville ellers godt have haft set det (som ovenfor)
7. Har du haft ringet? (expeditrice i optikerforretning til kunde på telefonen, ca. 25 år)

8. Samtidigt har jeg haft ringet til... (kvinde, akademiker, ca. 40 år, formel sit. (=møde))
9. Jeg havde ikke haft planlagt at...(kvinde, ufaglært, ca. 40 år, sit. uformel)
10. Det havde jeg haft ku' tænke mig (kvinde, ufaglært, ca. 40 år, uformel sit.)
11. De synes ikke de har haft spillet nok (mand, selvstændig, 38 år, uformel sit.)
12. Jeg har haft flyttet (dreng, 10 år, sit.: skoletime)
13. Det har jeg ikke haft tænkt på (kvinde, lærer, 43 år, uformel sit., har boet i Københavns omegn de første 24 år derefter i Næstved i 19 år)
14. I år har vi også haft det gjort sådan.

Møn.

15. Ude på Klintholm - når de har haft holdt fest (dvs høstfest) der, så...
16. Det har de altså haft kogt her (dvs den ret har man faktisk tidligere kogt her).

Falster.

17. Jeg har aldrig set, han (en lærer) har haft slået nogen børn derinde (i skolen el lign).
18. Jeg kan huske at de har haft spist gåsesteg klokken 12 (dvs til oldermandsgildet, hvor man tidligere fik gåsesteg kl 12 om natten..).
19. Jeg har haft skiftet motor (i båden) flere gange.
20. De har haft begyndt før stormfloden (med inddæmningen af noret).

21. Jeg har også haft fået præmie flere gange (for skydning).
22. Der havde de haft begyndt lidt i det små.
23. Vi har haft købt to af dem.
24. Jeg har da haft gået herfra og ned til Østersøen (dvs har lejlighedsvis, under jagt, præsteret at...).

Lolland.

25. Vi får hver måned sådan nogle bøger (fra lokalhistorisk arkiv). Der har de da somme tider haft skrevet sådan en hel side (om det og det).
26. Min søster og jeg stod og kiggede på min cykel, og jeg sagde så: "Hvor er den støvet, og jeg har lige haft pudset den". I dette tilfælde er der en smule ærgrelse med i spillet.. Ved at bruge: at have på denne måde, er det som om man vil fastslå noget (fra spørgelistebesvarelse).
27. En dag hørte jeg følgende sætning: Har du ikke haft været der før (spontan oplysning i forb. med spørgelistebesvarelse).

Langeland.

28. ...Jeg har haft snakket med de karle der har haft tjent dernede - haft snakket med - de var så plaget med rotter dernede.
29. Hvis de lige har hørt vi andre har haft snakket om det..
30. Jeg kan dårligt nok huske, sådan at jeg har været med lige til Rudkøbing. Men derimod har vi haft kørt sådan forskellige steder hen at vi har været med.
31. (Et drengehold i fodbold) de har jo haft spillet elleve mand, nu er de jo så fået ned på at spille på tværs af

banen, og så spiller de kun syv mand.

32. Tirsdag og torsdag har vi haft spillet (spillet banko over radioen) og søndag med, men så stoppede vi, for det kunne vi ikke rigtig høre, det der om søndagen.
33. Havde jeg ikke i 4. og 5. klasse fået en fastboende lærer (i stedet for vikarer), så havde jeg aldrig haft lært at regne.
34. (Var det med håndkraft?) Ja det var det - vi har aldrig haft brugt andet.
35. (Kogte hun malten i bryggerkedlen?).. Joh, men det har hun jo haft kogt der..
36. (Har du været med til at lægge læs?) Ja, jeg har haft læsset altid.
37. Og jeg har nu også haft gået til gymnastik, men karlegymnastikken har ligget stille nogen år.
38. (Spiller I så badminton sammen?) Ja, har haft gjort, men det har vi heller ikke gjort de sidste par år.
39. Havde det våren i dag, så ville jeg have haft foreslået en centralskole i Humble og en i Bagenkop.
40. Vi har haft været meget rundt (hos de gamle, i studiekreds om lokalhistorie).
41. Vi har ikke haft brugt det.
42. For det er ligesom det ikke er så godt som det har haft været før jo.
43. (Men så fik jeg et takkebrev fra kommunen, det har du sikkert set). - Er det det samme som den her? Den her har jeg haft set.
44. De vil helst have det igen (lokalhistorisk materiale), når vi har haft lånt det og skrevet af.

Fyn

45. (Har I prøvet at sætte i hæs..?) Vi har haft sat i hæs og(så) jo.
46. Så har han haft standset sine betalinger (en overgang standset sine b.).
47. Jeg har da haft begyndt at skrive det ned flere gange - jeg har haft ringet til dig flere gange - Han har haft sået persille der i mange år - De gamle har haft skrevet ham gården til i mange år (fra spørgelistebesvarelse).
48. Ja, det kender jeg, og det var meget almindeligt på det sydlige Vestfyn i min barndom: Jeg har da ellers hav' bilen malet op flere gange (fra spørgelistebesvarelse).

Andet materiale

49. Jeg har haft lavet sådan noget før (dvs har tidligere været udsat for et sådant tilfælde; yngre kbh. elektriker, aug. 1987/FK).
50. Jeg har ikke haft mærket noget til det (kvinde, Kbhv/FK).
51. Jeg har haft vredet mit sacroiliacaled ud af led (kvinde Kbhv-omr, født på Fyn/FK).
52. ... man har haft ladet skibe krænke (søgrænsen).. (Fra nyhedsudsendelse i DR 14/8-87 kl. 7; sætningen strøget i 8-udsendelsen; oplyst af kollega).
53. Når de (dvs. håndværkerne) engang havde haft lavet de der vinduer færdige og taget - tætnet det rigtigt som det skulle, så havde han fået sine penge. (Indtaleren født i Slagelse, men har boet det meste af sit liv i Kbh.).

54. I Århus har de daginstitutionsansatte haft nedlagt arbejdet i 10 dage i protest med et forlig, som (...) (Arbejderavisen (udg. af KAP) nr. 20 1987).

Sammenlign med følgende eksempler med *har været*:

55. (Hvordan siger man 'våren'?)
Svar: fx hvis han har våren gået (dvs. hvis han har været borte en overgang). Tåsinge.
56. (Replikskifte hørt på færgen): Du ser så rejseklædt ud! -Jeg har været rejst (og er på vej hjem nu). Drej ø.
57. Den (en brønd) har da ikke gået læns endnu. Strynø.
58. Hun har været rejst til Indien (dvs en periode været på rejse i Indien. (kvinde, fynsk baggrund).

I H.C. Andersens eventyr "Moster" forekommer følgende replik: "Ja, hvor mange Taarer har jeg dog ikke grædt i de halvtredsindstyve Aar jeg har haft abonneret!". Det er dog næppe et eksempel af samme slags som de andre. *At have abon-*

neret betyder *at have abonnement* (det svarer til *vi har lukket*, som er ren nutid).

Mere mærkeligt er det at E.C. Rasks "Danish Grammar" fra 1846 indeholder følgende eksempler på udsagnsordets tider: *har haft skrevet*, have had (it) written (once,) *havde haft skrevet*, have had (it) written.

Man skal dog næppe tage disse eksempler helt alvorligt. Det sker jævnlig at grammatikere bliver indfanget af deres egne skemaer og systemer og kommer til at konstruere eksempler som virkeligheden ikke kender magen til.

I øjeblikket kan vi ikke komme længere med sagen. Men her er altså det materiale man skal bruge hvis man vil beskrive og forklare denne sære grammatiske detalje. Hovedopgaven må være at beskrive betydningsforskellen mellem *jeg har skrevet* og *jeg har haft skrevet* - hvis der er nogen.

Vi hører meget gerne fra læsere som har ideer om dette, og vi lader alle ideer gå videre til dialektfolkene.

Redaktionen

Mål & Mæle

Redaktion:

Erik Hansen, Ole Togeby, Carsten Elbro

Lay-out: Bent Rohde

Tegninger: Anne M. Nielsen

Ekspedition:

G.E.C. Gad, Strøget

Dansk og Udenlandsk

Boghandel AS

Vimmelskiftet 32

1161 København K.

Telefon 01 15 05 58

Giro 1 00 00 55

Mål og Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 114,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Gads Boghandel. Hertil retter man også henvendelse om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Tryk: Hans Jørgensens Bogtrykkeri
København.

Underforståelser

Du er også min søn Brutus og De to første mennesker på jorden var Hans og Grethe er titlerne på to bøger udgivet af Niels Vogel. Det er samlinger af ufrivilligt morsomme sprogbrokker samlet ind af lærere fra skolebørns stile. Det er i mange tilfælde ret klart hvorfor disse stykker er morsomme: fordi børnene har fået lærernes eller skolebøgernes udtryksmåder, som de ikke kender, galt i halsen, og gengiver dem med absurde analogier og falske etymologier:

1. På grund af det meget æderi dengang var Cæsar storladen af statur og måtte flere gange på slankekur, for at hans ansigt kunne være på mønterne. På den anden side af mønterne var hans genitalier.

2. Fra dybe miner fås de såkaldte mine-raler.

I første eksempel kan jeg således høre ekko af flere forskellige skolebogsformuleringer om Cæsar: Der kan således i lærebøgerne have stået: *Cæsar var storsindet af natur* Han hævnede sig ikke på sine rivaler ved at slå dem ihjel. Der kan have stået at han skal have sagt: *Jeg vil se fede mænd omkring mig*, for han mente at de var mindre oprørske og farlige end de udsultede.

Der kan have stået at man opgav at hengive personer i hel figur på mønterne fordi man ikke kunne forme så

fine detaljer, og derfor *kun afbillede ansigtet*. Endelig har der i lærebogen nok stået enten at det er hans *initialer* eller han *insignier* der var på bagsiden af mønten.

Man kan således forestille sig hvorledes de lærevillige elever, stillet over for formuleringer som de ikke kunne forstå, desperat har søgt efter meningen med ordene, og fundet de ord der lignede mest: *statur* for *natur*, *storladen* for *storsindet*, *genitalier* for *initialer* eller *insignier*.

I det andet eksempel kan man se den falske etymologi: *mine-raler* kunne jo meget vel have noget at gøre med *miner*.

Relevante oplysninger

Men i samlingerne er der også en type ret morsomme formuleringer, hvor det ikke er indlysende hvad fejlen egentlig er; se fx følgende to:

3. Den første tand kommer i munden. Senere kommer der flere og flere, og til sidst falder de ud igen.

4. Min bedste julegave i år lå under juletræet. Det var en rød pakke med huller i (som viser sig at indeholde en hundehvalp, OT).

I disse to eksempler er der hverken absurde analogier eller falske etymologier - ikke desto mindre er de komiske - hvorfor?

Enhver sætningsformet ytring består af en række forskellige oplysninger eller informationer. Nogle oplysninger er blot nævnt af afsenderen som godt ved at modtageren allerede kender dem. Det markerer hun bl.a. ved bestemt form, fx *Den første tand* eller ved udsagnsordet når der kommer andre led efter, fx *kommer*. Andre oplysninger er fremsat af afsenderen, dvs. markeret som en oplysning der skal være ny og interessant for modtageren; det der skal gøre det umagen værd for modtageren at læse teksten. De fremsatte oplysninger er i sætningen ofte markeret ved at stå sidst eller (i tale) ved at være fremhævet ved eftertryk.

Alle fornuftige sprogbrugere følger nu - hvad enten de ved det eller ej - den regel at den fremsatte oplysning også skal være relevant for modtageren. Det er altså ikke nok for god kommunikation at det er sandt hvad der siges, det skal også være relevant for modtageren.

Det kan nu ses at det for begge de to sidste eksempler gælder at den fremsatte information ikke er relevant: Det er ikke relevant at det er *i munden* den første tand kommer (hvor skulle den ellers komme?), og ej heller relevant at det var *under juletræet* den bedste julegave lå (hvor skulle den ellers ligge?) Det kan kaldes skolestilssyndromet. Elever der skriver stil til deres lærer, som de godt ved ved alt hvad de kunne finde på at skrive, og som de ved ikke interesserer sig for noget af det, har meget svært ved at overholde reglen om relevans.

Underforståelser

Men komikken i eksemplerne kommer også fra en anden kilde end dette skolestilssyndrom. Den sprogbruger der efter reglerne - udformer sine sætnin-

ger med markerede nævnte og fremsatte oplysninger, underforstår efter samme regler visse andre oplysninger: afsenderen forudsætter at modtageren forstår at hun ikke kan stå inde for de mere informative alternative oplysninger til den fremsatte oplysning. Når afsenderen fx siger: *Far var ædru i dag*, forudsætter hun at hun ikke kan stå inde for de oplysninger som er mere informative end *idag*, fx *i denne uge* eller *i denne måned*. Det står der ikke, men det er underforstået.

Kravet om relevans betyder nemlig at hvis afsenderen kunne have stået inde for det mere informative alternativ, fx *far var ædru i denne uge*, så ville hun have sagt det. Og når hun nu ikke siger det, er det ensbetydende med at hun ikke kan stå inde for det.

Læg her mærke til at nogle oplysninger er mere informative hvis de er fremsat i en given sætning, end andre ville være hvis de blev fremsat i den samme sætning. De oplysninger som implicerer andre oplysninger, er mere informative end dem de implicerer. *I (hele) denne uge* er mere informativ end *idag*, 4 er mere informativt end 3. Med sætningen *Hun har 3 børn* underforstår afsenderen således: *Hun har ikke 4 børn*.

På *under ét minut* er mere informativt end på *under 2 minutter*. Derfor har man med sætningen: *maskinen foretager beregningen på under 2 minutter* underforstået: *maskinen foretager ikke beregningen på under ét minut*, for på *under ét minut* implicerer på *under to minutter*.

I eksempel 3) ville den mere informative oplysning være fx: *i overmunden*. Når dette ikke er nævnt er det altså underforstået at *den ikke kommer i overmunden* (og også at *den ikke kommer i undermunden*). Og det er jo

temmelig komisk; hvorfor nævne at den første tand kommer i munden når afsenderen netop ikke ved om det er overmund eller undermund.

I 4) synes der ikke at være nogen oplysning der ville være mere informativ end *under juletræet*.

Modsætningsvise underforståelser

Men der fungerer en anden yderligere regel om underforståelser.

Af de nævnte oplysninger i sætningen, er en enkelt, ved at blive sat først i sætningen, fremhævet som den hvori ytringen som helhed tager sit udgangspunkt, *f u n d a m e n t e t* for alle de andre oplysninger. En oplysning tages som fundament enten fordi den lige har været nævnt i det foregående, eller fordi dens sætning står i modsætning til oplysningerne i den følgende sætning. Som regel er det en lige nævnt oplysning, når det er grundledet eller tidsbilleddet der står i fundamentet, og ofte er oplysningen i modsætning til det følgende når det er et andet led der står der. *På den nordlige halvkugle er det ved juletid vinter* står fx i modsætning til *og på den sydlige er det sommer*.

Med sætninger med sådanne modsætningsfundamenter, underforstår man nu, ikke at det mere informative alternativ til den fremsatte information ikke gælder (kombineret med den nævnte information), men at modsætningen til den fremsatte information faktisk gælder kombineret med modsætningen til den fundamentale information. Med *Som barn har man mælketænder* underforstår afsenderen: *og som voksen har man rigtige tænder*. Læg mærke til at *rigtige tænder* ikke er mere informativt end *mælketænder*, lige som *sommer* ikke er mere informativt end *vinter*. Det er altså på grund af

modsætningsfundamentet at disse oplysninger underforstås.

Hvis man nu bruger denne regel om underforståelser ved modsætningsfundamenter, forudsætter eksempel 3. og 4. hhv.: *Den anden tand kommer på fx knæet* og *Min næstbedste julegave i år stod i garagen*. Det komiske ved disse to sprogbrokker fra skolestile er altså ikke hvad eleverne skriver på linjerne, men hvad de ved underforståelser skriver mellem linjerne; specielt morsomt bliver den med tanden på knæet (eller et eller andet sted uden for munden), hvis man danner sig en anskuelig forestilling af det.

I eksemplet med *under juletræet* kan man godt ane hvad formålet med denne slutstilling af denne oplysning har været. Det er jo nemlig godt klaret af gavegiverne at have pakket en levende hundehvalp ind i papir og lagt den under juletræet. Problemet i formuleringen er jo blot at læserne på dette tidspunkt i læsningen endnu ikke ved at det er en levende hund - og det står ikke i den næstfølgende sætning.

Underforståelsens grammatik

De fleste voksne sprogbrugere kan normalt administrere disse ret indviklede regler for fordeling af oplysninger i sætningen også selv om de ikke kender dem. Reglerne omfatter hvis man prøver at formulere dem, i det mindste følgende:

I. Ved at sætte dem først markerer afsenderen som de fundamentale oplysninger enten dem der lige er nævnt eller dem som står i modsætning til det følgende.

II. Ved hverken at sætte dem først eller sidst markerer afsenderen hvilke oplysninger der iøvrigt er nævnt.

III. Ved at sætte dem sidst markerer afsenderen hvad der er den fremsatte oplysning.

IV. Afsenderen kan kun fremsætte en oplysning hvis den er relevant for modtageren. Fremsætter afsenderen oplysninger som ikke er relevante, opfattes ytringen som noget andet end oplysninger, fx: *Lige nu, kære læser, sidder du og læser i Mål & Mæle.*

V. Derved underforstår afsenderen at hun ikke kan stå inde for de mere informative alternativer til den fremsatte oplysning når de kombineres med de nævnte oplysninger.

VI. Er der modsætningsfundament, underforstår afsenderen at hun godt kan stå inde for modsætningen til den fremsatte oplysning hvis den kombineres med modsætningen til den fundamentale oplysning.

Disse seks regler overholder de fleste sprogbrugere faktisk normalt. Og det er dem børnene i stilene ikke rigtig kan administrere. Det er nok symptomatisk at dansklæreren Niels Vogel og alle de kolleger som har indsamlet eksemplerne, har valgt at le ad komikken i stedet for at prøve at undervise i de seks regler så eleverne kunne undgå at begå "fejl" på disse områder. For reglerne er næsten lettere at bruge end at formulere.

*Ole Togeby, f. 1947
lektor i dansk sprog
Københavns Universitet.*

Rasmus Rask 200 år

Blandt akademiske yndlingsbeskæftigelser hører lange diskussioner om et bestemt begrebs definition til de særlig anstrengende. En sikker vinder er spørgsmålet: Hvad er en klassiker? Eller: Hvad er et geni?

Rasmus Rask vil efter de fleste danske sprogforskeres mening være topkvalificeret til udmærkelse både som klassiker og som geni, og hvorfor så det?

I begrebet klassiker ligger der - bortset fra de illustrerede - noget lidt støvet, man skal helst stemme sindet til de højtidsfulde stunder, rømme sig og beundre. Og hvad værre er, at udnævne en eller anden stakkel til klassiker er blot begyndelsen til den endelige balsamerings for så kan man slippe for at tage stilling til hvad manden mener. Han er jo klassisk. Så jeg vil grumme nødig udnævne Rask til en klassiker. Så meget mere som jeg netop oplever hans geni som karakteristisk til stede i og med at han kan læses med stort fagligt udbytte den dag i dag.

Sproglære og folkeånd

Rasks produktion falder i klumper. Når man kigger hen over den store og storslåede bibliografi som afslutter Louis Hjelmslevs udgave af Rasks udvalgte værker (tre bind 1932-35) kan man se at hans produktion i de første år drejer sig om oldislandsk og de ældre germanske sprog, gotisk og angelsaksisk.

Til oldislandsk udgav han i 1811 en "Vejledning" som i mange år var lærebogen og angelsaksisk fik sin "Sproglære" (dvs. grammatik) i 1817. Oldislandsk-studiet anså Rask for at være indgangen og nøglen til det videnskabelige sprogstudium.

Og her var han i pagt med tiden. Det tidlige 1800-tal var historisk indstillet, folkeslagenes fortid var afgørende for deres åndelige nu- og fremtid og man så på historien som først og fremmest en åndelig sag. Nutildags hedder den slags mentalitetshistorie og man knytter ikke gerne så tæt en forbindelse mellem folkeslag, sprog og mentalitet (ånd). Men dengang var folk og nation i stadig mere levende forbindelse med sin fortid. Rasks oldislandske kampagne gjorde det muligt for de kulturelt toneangivende at hente styrke og vished i fortiden. Husk på, at han er samtidig med - ja en del - af vores romantiske guldalder.

I 1818 udkom Rasks prisskrift. Det er Rasks bedst kendte værk og skaffede ham også i samtiden et lysende ry for dristig og original sprogforskning. Prisskriftet er - som prisskrifter jo altid er - et svar på en udefra stillet opgave.

Opgaven lød:

»Med historisk Kritik at undersøge og med passende Exempler at oplyse, af hvilken Kilde det gamle skandinaviske Sprog sikkerst kan udledes; at angive

Sprogets Character og det Forhold hvori det fra ældre Tider og igiennem Middelalderen har staaet dels til nordiske, dels til germanske Dialecter; samt nöiagtigen at bestemme de grundsætninger, hvorpaa al Udledning og Sammenligning i disse Tungemaal bör bygges”.

Citeret fra Holger Pedersens indledning til trebindsudgaven af Rasks udvalgte afhandlinger s. XVII.

Alt efter temperament kan man juble over den fremsynethed Videnskaberens Selskab her lagde for dagen, eller ryste på hovedet af den kolossale opgave man dengang troede et enkelt menneske kunne løse - og så bare i løbet af ét år. Mere frugtbart synes det at være at bemærke sig det afsluttende krav om metode-overvejelser. For det var det krav der i prisskriftet giver sig udslag i et genialt første afsnit 'Om Etymologien overhoved'.

Anvendt og teoretisk sprogforklaring

Jeg skrev ovenfor, at Rask kan læses med udbytte den dag i dag. Det er her klart at hans *resultater* i et vist omfang er uaktuelle, men hans metode-kapitel taler direkte til os om problemer der diskuteres idag og altid. Rask indfører for eksempel som den første et klart skel mellem anvendt og teoretisk "Sprogforklaring":

"Til en Videnskabs Begreb hører fremdeles paa en vis Maade dens Inddeling; jeg mener da man kunde dele Sprogforklaringen i den *anvendte* og den *teoretiske*. Den *anvendte* er her som bestandig ældst. Aldrig fremkommer en Teori i nogen Videnskab, før man har udøvet den længe, ofte forsøgt sig, ofte fejlet, men ogsaa ofte truffen det rette, og saaledes frembragt en Mængde Materialier, som et lykkeligt Hoved kan

samle, udsøge og ordne til et Hêlt, hvorpaa Efterverdenen igjen kan bygge videre."

Prisskriftet s. 31.

Rask skelner så mellem to former for anvendt sprogvidenskab, leksikografi (der fører frem til ordbøger) og grammatik (der fører frem til en "Sproglære"). Og den teoretiske sprogvidenskab defineres da som "den Del, som af bekendte og afgjorte Tilfælde opsøger og udfører de Sætninger og Regler hvorpaa den anvendte grunder sig" (s. 32).

Denne inddeling står til heftig diskussion i den internationale sprogvidenskab i disse år, hvor man på den ene side ser en række anvendte fagområder som fremmedsprogspædagogik, sprogsociologi, sprogsykologi og tale- og læsepædagogik udvikle sig mod stadig større teoretisk bevidsthed, og på den anden side må konstatere at den teoretiske sprogvidenskab bliver mere og mere abstrakt - i hvert fald i nogle udformninger.

Forfølgelsesvanvid i Bombay

Med prisskriftet gjorde Rask epoke, men det markerer også afslutningen på en epoke i hans eget liv. Om Rask blev sendt eller om han selv ønskede at rejse er ikke godt at vide, faktum er at han fra 1818 til 1823 rejste til Indien via Stockholm og St. Petersburg. Denne fantastiske rejse var i sig selv ikke uden ydre farer, men da Rask kom til Bombay var han en syg mand. Han havde voldsomme anfald af forfølgelsesvanvid.

For en så dagklar og nøgtern ånd som Rasks var det en pine at lide af en sindssygdом, og når man nærlæser de breve, hvori hans anfald kommer til udtryk slår det en, at han gennem det

hele bevarede en blidhed og overbærenhed selv over for plageånderne (de formodede plageånder skal jeg selvfølgelig sige) som vist nok ikke er ganske normal for forfølgelsesvanvittige.

Gratification på 200 a 300 rbd

Rask kom altså hjem som en syg mand og så begyndte den egentlige kamp for at få en tålelig tilværelse. Kongen sad på pengekasen og Universitetsdirectjonen havde ikke mange professorater at dele ud af. Resultatet blev en underlig undergrundskrig mellem på den ene side den gruppe af toneangivende professorer der havde sendt ham ud, og på den anden side en stadig mere bitter og skuffet Rasmus Rask. Her skal man huske, at Rask var søn af en skrædder fra en landsby på Fyn, hans eneste adgang til et professorat var hans kvalifikationer. Konsekvent nok var hans eneste våben i kampen at han nægtede at opfylde de forventninger man lod ham meddele at man havde:

"Ligeledes gives Professor Rask Haab om, naar han udgiver en eller anden interessant Afhandling af den gamle asiatiske eller anden til dette Lærdomsfag henhørende Literatur, derfor at erholde af Fonden ad usus publicos eller anden Vor Casse en Gratification af 200 a 300 rbd efter Arbeidets Beskaffenhed." (Den Kgl. Direction for Universitetet og de lærde Skoler gengiver i deres brev til Rask af 16/4 1825 Frederik d.6.s beslutning, breve fra og til Rasmus Rask, bind II, s.158) (rbd betyder rigsbankdaler).

Rasks særlige form for lydighedsnægtelse gav sig udslag i at han i de næste år udsendte alt mulig andet end afhandlinger "af den gamle asiatiske Literatur" og det selvom Franz Bopp i

disse år blev berømt over hele Europa på grund af sin Sanskritgrammatik.

Videnskabelig dansk retskrivningslære

Rask havde fået lede ved alt det asiatiske og åbnede en helt ny front ved at offentligøre sin store "Forsøg til en videnskabelig dansk Retkrivningslære" i 1826. Der har været en række store retskrivningskrige i danmarkshistorien. Med hensyn til skarphed og omfang giver retskrivningsfejden i 1825-32 ikke majonæse-krigen noget efter. Rasks hovedsynspunkt var det som stort set alle sprogforskere er startet med, nemlig at retskrivningen skal afspejle udtalen. Imidlertid er der ikke noget der har en så enorm irritationseffekt som en udtalenær retskrivning, og Rask fik da også ørerne i maskinen. Så meget at samtiden næsten overså, at han efter i 1823 at have udsendt en spansk og i 1825 en frisk sproglære trøstigt fortsatte denne linje med en italiensk (1827) en vejledning til et afrikansk sprog (1828) en dansk grammatik for englændere (1830), en lappisk sproglære og en engelsk formlære (begge 1832).

Strukturel sprogvidenskabsmand

Der kan givetvis findes psykologiske forklaringer på at Rask i stedet for større sammenlignende afhandlinger om de orientalske sprog kastede sig over grammatik-skrivning for de moderne europæiske sprog, en af disse psykologiske forklaringer har jeg allerede antydnet. Louis Hjelmslev har imidlertid fortolket ændringen på en noget anden vis. Hjelmslev mener - støttet på indgående studier af Rasks til dels endnu ikke offentligjorte manuskripter - at det var Rasks plan at lægge

disse mange enkeltgrammatikker sammen til en teoretisk sproglære, en slags teori for grammatikker. Hermed ville han jo, som vi har set være i god overensstemmelse med hvad han allerede skrev i prisskriftet.

Hjelmslevs tolkning har den store dyd at den forklarer Rasks senere arbejder som lige så teoretisk interessante som hans første. Samtidig tegnes en klar linje i Rasks udvikling som sprogvidenskabsmand - han startede som historiker men endte som tilhænger af strukturel sprogvidenskab.

Rationalisme og romantisk idealisme

Louis Hjelmslev, der selv var en fremtrædende forsker inden for strukturel sprogvidenskab fortolker forfatterskabet som en selvstående enhed, forenet af et temperament i mødet med sprogstoffets stigende krav om systematisk beskrivelse. Heroverfor satte Hjelmslevs ven og kampfælle Paul Diderichsen en anden tolkning baseret på en indlejring af Rasks bøger og artikler i samtidens sprog-tænkning.

Diderichsens beundringsværdige bog om *Rasmus Rask og den grammatiske Tradition* (1960) er et lige så fulgdyldigt udtryk for sin forfatter som Rasks værk ifølge Hjelmslev skulle være det for ham. Minutiøst påvises det, at en hel del af det vi regner for originalt hos Rask er tidens tanker sådan som de kommer til udtryk hos især Rasks lærer Søren Bloch. Søren Bloch havde man bare glemt.

Diderichsen var imod den heltedyrelse som danske sprogvidenskabsfolk har udsat Rasmus Rask for, lige fra Vilhelm Thomsen og Otto Jespersen og til Louis Hjelmslev. Når man slår to sten eller to temperamenter tilstrækkelig hårdt mod hinanden opstår der gni-

ster. Diderichsens Rask-bog flyger af gnister, for her mødes to vidt forskellige hoveder som begge havde den særlige egenskab at de i sig havde begge dele: rationalisme og romantisk idealisme.

Som sådan er Diderichsens bog udtryk for et opgør eller rettere to opgør - et opgør med Rasks tro på dybtliggende næsten mystiske systemer af overordentlig abstrakt natur og et selvopgør. Det frugtbare ved Rask er netop at han tvinger enhver sprogforsker til at tage stilling i denne evige diskussion. Læs ham - han fortjener ikke at blive balsameret som ubrugelig klassiker.

Rasks værker findes i to udgaver, én samtidig, mindre pålidelig i 3 bind (Samlede Afhandlinger I-III 1834-38) og én udgivet i 100-året for hans død ved Louis Hjelmslev (Udvalgte Afhandlinger I-III 1932-35). Breve til og fra Rasmus Rask ved Louis Hjelmslev og Marie Bjerrum fylder tre bind og kom 1941-68. Om bl.a. retskrivningslæren og retskrivningsstriden har Marie Bjerrum skrevet bogen 'Rasmus Rasks afhandlinger om det danske sprog' (1959).

Frans Gregersen
f. 1949

Lektor i dansk sprog
Københavns Universitet.

Programmeringssprog er ikke sprog

Hvorfor 'programmeringssprog' er en vildledende betegnelse

Ved redaktionens opfordring til at bidrage til dette nummer var min første tanke: ak dog, nu er det kommet så vidt at selv sprogfolkene hopper på den limpind. Hvilken plads kan dog programmeringssprog have i et blad som Mål og Mæle? De burde dog vide bedre, vide at brugen af -sprog i *programmeringssprog* beror på en dyb vildfarelse. En vildfarelse ikke om hvad programmeringssprog er, men om hvad sprog er.

Men vildfarelsen rækker langt videre. Min umiddelbare anledning til at forsøge at klargøre sagen for mig selv er den for tiden vidt udbredte snak om datamatiske programmer der arbejder ud fra en "knowledge base", en "vidensbase" eller "videnpulje", som igen forudsætter en "knowledge representation", en "vidensrepræsentation". Hvis der skal være sund fornuft i sagen, må man kunne gå ud fra at viden er noget der kan repræsenteres, afbildes i en datamat. Derfra er der kun et kort skridt til at argumentere for at viden jo er tekster, der, som bekendt, let kan lagres i en datamat.

Hele argumentationen hænger i vid udstrækning på sproget. På to måder, dels derved at selve de ord vi har med at gøre, specielt *sprog* og *viden*, primært kun kendes sprogligt; dels derved at vi er afhængige af vor forståelse af hvad sprog er for noget, mere generelt.

Hvad er sprog?

Er der da tvivl om hvad sprog er for no-

get? Er det ikke noget enhver ved? Jeg spurgte min tiårige datter. Hun svarede at det er dansk, tysk, engelsk, spansk, og så videre. Så spurgte jeg hende videre hvad det enkelte sprog, f.eks. dansk er for noget. Hun svarede at det ved hun ikke. Fornuftigt svar! I alle tilfælde mere fornuftigt end det svar der gentages som et omkvæd i utallige af de senere års bøger og artikler skrevet af dataloger eller sprogfolk, som med ubetydelige variationer fastslår at et sprog er en mængde af tegn plus en mængde af regler for hvordan tegnene kan kombineres til sætninger plus en mængde af regler for sammenhængen mellem sætningerne og deres betydninger, hvor mængderne skal forstås i matematikernes forstand. Lad os betegne dette som mængdedefinitionen af sproget.

Når man skal prøve at argumentere mod tilhængerne af mængdedefinitionen kan man godt føle nogen forlegenhed, for denne definition har ikke alene et præg af skarphed og dybsindighed, men tillige en forførende rimelighed, hvis man tænker lidt over sagen. Faktisk er mængdedefinitionen et brugbart grundlag for forståelsen af programmeringssprog. Og hvad kunne man tilbyde i stedet?

Nu må vi altså til det - og her når vor forlegenhed sit højdepunkt - vort modforslag er: Sprog: det er når man taler.

Stilheden er øredøvende forud for det udbrud af hån og foragt hvormed skolemestre vil møde dette forslag. Ha

- ha - ha - har man hørt mage, manden siger *sproget er når...* ved han da ikke at dette er en umulighed, svaret på hvad sproget er kan kun besvares med en forklaring af noget, ikke med *når...*

Her er vi da ved et godt eksempel på hvordan vort gode sprog kan bringe os på vildspor. For argumentationen hænger i væsentlig grad på den sproglige opstændighed at vi kan tale om sproget, i bestemt form, og om et sprog. Det er denne omstændighed der kan forlede os til at gå ud fra, som en given sag, at der må være et noget svarende til betegnelsen sprog, og at vore bestræbelser bør rettes mod at beskrive, afgrænse og karakterisere dette noget. Vi kastes således omgående ud i en årtusind gammel drøftelse af "eksistensen af abstrakte begreber".

Til at afklare dette spørgsmål vil jeg støtte mig til Otto Jespersen (*The Philosophy of Grammar*, s. 133-139), der på en efter min mening overbevisende måde godtgør at de såkaldte abstrakte navneord, som f.eks. *hvidhed*, *størrelse*, kan forstås som sprogets midler til i visse former for sætninger at give udtryk for at noget har visse egenskaber, i eksemplerne at *noget er hvidt og stort*, uden at der behøves forudsat noget om at ordene betegner et 'noget'.

Hvad mere konkret angår selve ordet *sprog* finder vi igen hos Jespersen en klar afstandtagen fra at det skulle betegne et 'noget': "Men husk at sprog altid betegner vane; hvor hyppigt det end siges af flere sprogforskere, kan sprog aldrig blive til en 'substans'; er det et 'system', er det et system af vaner" (*Sproget*, s. 177). En ganske lignende opfattelse finder man i fænomenologisk sprogfilosofi, bl.a. hos forfatterne Hans Lipps, Merleau-Ponty, og K.E. Løgstrup (se M.Pahuus: Fænomenologisk sprogfilosofi, i Nydanske

Studier og Almen Kommunikationsteori, *NyS* 13, 1983). Pahuus siger: "Grundlæggende for enhver fænomenologisk sprogfilosofi er distinktionen mellem sproget, forstået som et system eller en bestand af ord, og tale forstået som aktivitet. Fænomenologiens genstand er talen."

Sprog og tale (Mål og Måle)

Opfattelsen af sprog som primært bundende i taleaktiviteten støder klart sammen med mængdedefinitionen. Hvordan kan man med den fænomenologiske opfattelse forklare sig at sproget dog vel har noget at gøre med alt det der står nedfældet i ordbøger og grammatikker? Svaret herpå er at ordbøger og grammatikker har en plads i billedet som nøje svarer til den måde disse dokumenter er opstået på, men at de ikke kan indrømmes nogen primær betydning for det sproglige fænomen som helhed. De er opstået gennem en systematisk beskrivelse af den sproglige praksis der faktisk foreligger inden for en vis afgrænset del af den totale sproglige aktivitet. Ordbogen over det Danske Sprog er opstået ved at sprogfolkene omhyggeligt har gennemgået et udvalg af danske skrifter og har sammenstillet deres iagttagelser på systematisk måde. Ved det trufne udvalg af skrifter og en videre udvælgelse af citater derfra, bl.a. således at kun direkte udsagn, men ikke for eksempel ironiske, tages i betragtning, er det klart at man omhyggeligt har afgrænset sig mod den uendelighed af fornyelser, varianter, og underfundig sprogbrug, som efter en fænomenologisk opfattelse er fuldgældige aspekter af menneskers tale. Dermed er ikke sagt at ordbog og grammatik er værdiløse. De kan støtte hver enkelt talende til mest effektivt at udtrykke sig overfor en

effektivt at udtrykke sig overfor en ubestemt, bred tilhørerskare, en måde at udtrykke sig som har sin betydningsfulde plads. Men denne måde udtømmer på ingen måde den sproglige aktivitet og praksis, og har ingen grundlæggende betydning, tværtimod, kun den der allerede har sproget vil kunne gøre fornuftigt brug af ordbog og grammatik.

Såfremt man mener at det der her er sagt om den grammatikalske korrektheds begrænsede betydning er forkert, bør man lytte opmærksomt til det der faktisk siges mand og mand imellem. Til illustration er her et tilfældigt klip fra en samtale mellem forfatterinden Suzanne Brøgger og skuespilleren Erling Schrøder som har været udsendt i Danmarks Radio. Passagen er udskrivet fra en båndoptagelse med bevarelse af pauser, men uden tegnsætning iøvrigt.

Brøgger: og - æh - den ene af mine bæ-
rere var Sten Kaaløe iøvrigt - *Schrøder:*
nej hvor herligt - *B:* han var også statist-
S (samtidigt): han var herlig - *B:* og han
var så sød fordi for mig var det en livs-
farlig - æh æh - stum rolle idet at jeg sad
ude i mørket - det tog mig en hel dag at
forberede mig - æh - til overhovedet at
skulle være inde i de to minutter og så
sad jeg der ude i mørket - så kom der
disse fire smukke mænd - og løftede
mig - æh - bar dette plateau ind - og i
samme bevægelse mens jeg stod - æh -
svævede foran orkerstergraven så
skulle jeg selv rejse mig - *B:* ovenpå
den (uhørligt) og kaste guldmønter ud
- *S* (samtidigt): ja - kaste guldmønter -
B: men hvis du har orkester - *S* (samti-
digt): til proletarietet - *B:* ja - du har or-
kestergravens dybde - *S:* ja - *B:* og så -
mændenes højde - og så min højde - mit
hoved det svævede jo langt op - jeg var
meget bange -

Passagen er klart ugrammatisk i sit for-
løb, men er aldeles klart forståelig, selv
løsrevet fra sin sammenhæng.

Homonymer

Ordbogens begrænsning træder særlig
klart frem ved homonymer, altså til-
fælde hvor den samme sproglyd, det
samme talte ord, har flere betydning-
er. Om et sådant ord kan ordbogen
egentlig ikke sige noget som helst ud
over at ordet findes i sproget. Alligevel
siger ordbogen noget, der gives nemlig
flere forklaringer side om side. Hvor-
dan kan brugeren af ordbogen så vide
hvilken der gælder? Ud fra den situa-
tion og den sammenhæng hvori ordet
bruges, naturligvis. Men kan disse om-
stændigheder ikke også fastlægges gen-
nem grammatikalske regler? Ja, prøv
selv, endnu er ingen lykkedes med det.
Min overbevisning er at bestemmelsen
forudsætter en verden, altså at menne-
skes hele væsen. Tag for eksempel ordet
sund. Det kan enten betegne 'et
område af havet af en vis afgrænsning',
eller det kan betegne at 'nogen eller
noget er i en vis ikke-sygelig tilstand'.
Hvis nogen siger at *øen er skilt fra Fyn
ved et smalt sund*, eller at *vi tog en tur
over Øresund* vil der næppe være tvivl
om at der er tale om 'havområder'.

Men hvad hvis replikken lyder: *er du blevet øresund?* Man kan meget vel forestille sig en situation hvor dette spørgsmål kunne være ganske klart forståeligt, sagt som en pudsighed (og det er vel ikke fremmed for sproget!) til en person som nylig har haft ørepine. Det vil man ikke finde i ordbogen. Man kunne også forestille sig en sammenhæng hvor replikken var henvendt, måske lidt poetisk, til det havområde i hvilket den talende sejler. Men forøvrigt kunne replikken i passende sammenhæng betyde hvadsomhelst, hvis nemlig de talende har truffet aftale om at bruge den som særligt signal, som del af en kode.

Lyd og tyd

Forskellen mellem mængdedefinitionsopfattelsen og den fænomenologiske opfattelse af sproget kommer skarpt frem ved spørgsmålet om den betydning eller, med Otto Jespersens betegnelse, den *tyd* der knytter sig til (hænger sammen med), ytringerne. Efter mængdedefinitionen er en ytrings tyd givet i og med ytringen selv, dvs. de lyde eller ord som ytringen består af. Efter den fænomenologiske op-

fattelse er ytringens tyd i lige grad betinget af den (menneskelige) situation og sammenhæng i hvilken den fremsættes. Ved en smule eftertanke kan man undres over at gyldigheden eller bærekraften i den fænomenologiske opfattelse ikke skulle være indlysende. Som fremhævet af Gilbert Ryle i artiklen "Systematically misleading expressions" er selve problematiseringen af tyd eller betydning et resultat af en filosoferende holdning. For os mennesker i de allerfleste almindelige situationer er der intet spørgsmål om hvad ytringerne betyder. Vi taler sammen og opfatter hinandens ytringer, som vi erfarer det hver eneste dag. Og hvad er det så vi opfatter, hvad betyder ytringerne?

Ja, de kan jo betyde så meget forskelligt, vi kan fortælle om noget vi har oplevet, vi kan give udtryk for hvordan vi befinder os, eller hvad vi mener om andre mennesker, eller om hvordan vi forstår hvad de gør og siger, eller vi kan udvikle planer, eller stille spørgsmål om utallige forhold, eller opfordre eller beordre vor samtalepartner til at gøre noget, eller vi kan indgå aftaler, give løfter, osv. osv., der er ingen ende på hvad vore ytringer kan betyde. Efter en fænomenologisk opfattelse er der således intet mystisk eller uforståeligt i det som sproglige ytringer betyder. Men det er vanskeligt - eller snarere umuligt - at beskrive, få hold på gennem kategorier, sætte i system. Det hænger sammen med at det fundamentalt er oplevelser, midlertidige tilstande i vor individuelle bevidsthedsstrøm. Det er ligeså mangfoldigt og individuelt præget som vi selv og vore fornemmelser, stemninger, indstillinger, forventninger, indsigt, osv. Ej heller kan en ytrings betydning angives ved et andet sprogligt udsagn som

skulle betyde det samme. Angivelser af at en vending betyder det samme som en anden må altid være af en gyldighed der er begrænset af at der forudsættes en vis type situation og der anlægges et vist synspunkt på i hvilken henseende de siger det samme, for eksempel at de to vendinger er korrekte eller gyldige i de samme tilfælde. Dette svarer til ordbogens begrænsning, omtalt ovenfor.

Overfor den fænomenologiske opfattelse, der medtager situation og sammenhæng for de talende som et afgørende moment i enhver bestemmelse af ytringers tyd, står den mængdedefinitionsmæssige, der postulerer at der til enhver sætning i sproget, taget isoleret, hører en bestemt betydning. Sagt i parentes er det en sådan opfattelse der ligger til grund for beskrivelsen af hvad et programmeringssprog betyder. Det tillokkende ved en sådan opfattelse er vel frem for alt den fornemmelse af klarhed og indsigt den kan indgive. Vi præsenteres for et billede, hvor der til hver af sprogets sætninger svarer noget bestemt, en tyd, et element af en særlig mængde, betydningerne. Vanskelighederne begynder så snart vi er så uhøflige at vi ikke lader os nøje med blot betegnelsen, betydningerne, eller, hvis man skal tilføje et yderligere skin af dybsindighed og indsigt: de semantiske fortolkninger, men spørger til hvordan de nøjere er beskafne, disse betydninger. Sagen har været drøftet af den amerikanske filosof Quine (*From a logical point of view*) der konkluderer at de er ingenting, at sproglig tyd højst kan komme på tale i to forbindelser, dels ved talen om at to sætninger kan have samme tyd, være synonyme, dels ved at en sætning kan siges at have tyd, altså betyde noget, ikke være meningsløs, inden for

et sprog. Vanskelighederne ved at postulere en mængde af betydninger kommer endda tydeligt frem hos den amerikanske sprogvidenskabsmand Chomsky, selv om han iøvrigt går fuldt ind for mængdedefinitionen. Han siger at "den universelle betydningslæres problemer forbliver stadig tilsløret i deres traditionelle mørke". (*The philosophy of language*, p. 75).

Tyd og fantasibillede

Noget af forklaringen på den tillokelse der synes at ligge i troen på situationsafhængige tyd er nok at megen brug af sproget forudsætter, spiller på, lægger op til, og vænner os til at vi selv, som lyttere eller læsere, med vor fantasi leverer en passende situation og sammenhæng hvori en forelagt ytring kan betyde noget. Når vi således bliver spurgt hvad udsagnet: *Drengen spiser et rødt æble* betyder, da træder vor hjælpsomme fantasi straks til og producerer os et fantasibillede hvori en dreng og et rødt æble kan få plads. Dette fantasibillede kan formentlig de fleste af os frembringe med stor lethed, og vi vil derfor være tilbøjelige til at erklære at vi fuldt ud fatter hvilken tyd det anførte udsagn har. Den her nævnte lethed i at frembringe en passende fiktiv situation som baggrund for sproglige udsagn opøves i høj grad ved vor beskæftigelse med fiktiv litteratur, historier, osv.

Det må dog påpeges at der er en himmelvid forskel på en forståelse der er betinget af en situation som er frembragt i vor fantasi og den forståelse vi har i det faktiske livsforløb. I mange situationer og sammenhæng vil naturligvis de der deltager i en samtale forstå et udsagn, fremsat af en af samtalepartenerne, inden for rammen af sædvanlig, normalsproglig opfattelse, således som

denne beskrives i grammatik og ordbøger. Men i så fald vil samtalepartnernes forståelse nødvendigvis gå langt ud over både ordbøger og fantasibilleder. Partnerne vil vide hvem den dreng er der spiser et æble, og de vil vide noget om æblet, og dertil vil de vide noget om hvorfor udsagnet fremsættes, for samtaler er jo ikke formålsløse, de har deres indre sammenhæng. Men det vil også kunne forekomme at situationen og sammenhængen er sådan at udsagnet fremsættes uden at der overhovedet er tale om nogen dreng eller noget æble. Det vil for eksempel være tilfældet hvis samtalepartnerne har en aftale om en særlig kode, hvorefter de ved hjælp af tilsyneladende ligegyldige udsagn kan meddele hinanden hemmeligheder, og denne kode benytter sig af ord om drenge der spiser røde æbler. Således vil et hvilket som helst sprogligt udsagn kunne komme til at betyde hvad som helst. Eksempler herpå træffes ved mange spil, hvor spillerne benytter sproglige vendinger med betydninger der er helt særegne for det pågældende spil.

Kan vi overhovedet forstå hinanden?

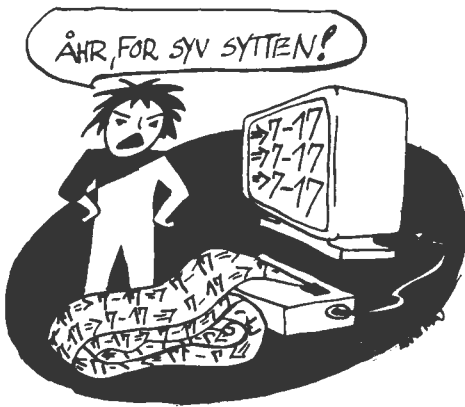
Mod den fænomenologiske opfattelse af sproget, som den her er skitseret, vil man måske indvende at den ikke leverer noget fast holdepunkt, nogen klar forbindelse mellem det vi siger og så den verden vi befinder os i. Man kan også komme til at spørge hvordan mennesker efter en sådan opfattelse overhovedet kan forstå hvad hinanden siger. Svaret herpå er at det kan vi heller ikke ret langt. Det kan findes rigeligt bekræftet ved iagttagelser af menneskenes omgang med ytringer og tekster i det daglige liv. Alt er dog ikke det samme, der kan iagttages vide for-

skelle i hvordan sproglige ytringer bliver forstået. Forskellene svarer til dem der er i de anliggender som er på tale. Den ene yderlighed er vor omgang med nære, dagligdags genstande af forholdsvis stor bestandighed, de genstande vi omgiver os med, som vi håndterer jævnlig, som vi er dybt fortrolige med på mange måder; vi ser dem, føler dem, tager dem i munden, hører deres lyd, kender deres lugt. Når vi taler om sådanne ting vil vi i vid udstrækning forstå hinanden, hvilket viser sig ved at vor fælles omgang med dem fungerer glidende, uproblematisk, svarende til hvad vi siger om dem. Den anden yderlighed er vor tale om de indtryk vi får ved komplicerede oplevelsesforløb, for eksempel i nære personlige relationer, eller ved oplevelsen af musik. Man kan ved opmærksomhed om hvad der siges om sådanne oplevelser få et slående indtryk af at ytringerne savner enhver fælles forståelsesbaggrund.

Den fænomenologiske sprogopfattelse peger på det sprogliges ubegrænsethed, uendelighed. Jespersen var tilbøjelig til at understrege det sprogliges karakter af vaner. Ved en drejning heraf kan man sige at det sproglige ligger i menneskers måde at opfatte visse fænomener, først og fremmest menneskers tale, på en særlig måde, eller menneskers indstilling til disse fænomener. For så vidt som der ikke er nogen grænse for menneskers opfattelsesmåder eller indstillinger må det sproglige således være ubegrænset.

Er programmeringssprog sprog?

Hvilken plads kan programmeringssprogene nu få inden for en fænomenologisk sprogopfattelse? Svar: hvert programmeringssprog udgør en speciel, begrænset del af de sproglige

muligheder, som er bevidst udformet med henblik på visse begrænsede situationer og formål. Sådan set er programmeringssprog hverken noget nyt eller usædvanligt, tværtimod er det meget almindeligt at den sproglige praksis udbygges med udtryksformer af speciel art. Som blot et enkelt velkendt eksempel, kan nævnes de udtryksformer der bruges i togkøreplanen fra DSB. Togkøreplanens udtryksformer er helt og holdent begrænset til at henvise til sådanne begivenheder og forhold der hænger sammen med togdriften. Der bruges delvis former af mere almindelig anvendelighed, f.eks. bynavne, som dog i køreplanen kun skal forstås i den specielle sammenhæng, og delvis specielle tegn og forkortelser, og dertil tabelopstillinger som skal forstås på en ganske bestemt måde, som beskrivelser af togenes rejser.

De omstændigheder der knytter sig til den del af det sproglige udtryk der kan varetages af et programmeringssprog kan kort karakteriseres således: Situation og sammenhæng for ytringerne er fuldt fastlagt derved at ytringerne udelukkende tager sigte på at beskrive og betegne datastrukturer og at foreskrive følger af operationer på dem; de datastrukturer og operati-

oner der kommer på tale ligger inden for et ganske snævert repertoire af muligheder; virkningen af hver operation er ganske skarpt fastlagt, men rummer for mange af operationerne komplikationer i form af specielle tilfælde der giver egenartede virkninger; den væsentligste komplikation ved udvikling af programmer hænger sammen med at der er praktisk interesse i særdeles lange følger af operationer, således er programmer der foreskriver mere end 100.000 operationer fuldt ud realistiske; programteksterne kan bringes til automatisk udførelse ved hjælp af datamater, i den forstand at der i datamaterne er indbygget mekanismer der formår at opbygge elektroniske strukturer der præcist svarer til de i programmerne beskrevne datastrukturer og at udføre de i programmerne foreskrevne operationsfølger på disse elektroniske strukturer.

Det er værd at tilføje at den forudsætning der ligger til grund for udtryk i et programmeringssprog, at situation og sammenhæng er givet på forhånd, rejser det videre problem at forberede og orientere læseren og brugeren af programmet således at denne givne situation og sammenhæng opfattes som relevant for den pågældendes situation. Der er her tale om et behov for vejledning af programmets brugere. Dette behov kan ikke opfyldes inden for programmeringssprogets rammer; vejledning for programmets brugere må altid bygge på den almindelige, ubegrænsede sproglighed.

Ud fra den givne karakteristik af specielle sproglige notationer, hvoraf hvert programmeringssprog udgør et eksempel, bliver det klart at mængdedefinitionen kan blive relevant. Faktisk har det vist sig til en vis grad praktisk at fastlægge programmeringssprog

systematisk ved hjælp af en ramme der har tre dele, først grundelementerne, der udgøres af en endelig liste over de *tegn der kan benyttes*, dernæst regler for hvordan tegnene kan kombineres til følger, tekster, de såkaldte *syntaktiske regler*, og endelig regler for hvad enhver mulig tekst betyder, altså på hvilken måde den fastlægger datastrukturer og foreskriver operationer på sådanne, såkaldte *semantiske regler*. Denne form for systematik har primært betydning ved definitionen af et

programmeringssprog. Til pædagogiske formål, ved undervisning i programmeringssprog for elever der primært skal lære at skrive programmer i sproget, er denne systematik normalt mindre hensigtsmæssig, og vil sædvanligvis med fordel blive suppleret eller erstattet af konkrete eksempler på programmer der kan tages som mønstre og forbilleder.

*Peter Naur, f. 1928
Professor i datalogi
Københavns Universitet.*

Remulade

DEKLARATION
 Nettovejgt: 475 g, heraf fyld ca. 205 g.
Ingredienser: Salsaesauce: Vegetabilsk olie, vand, sukker, stivelse, eddike, pasteuriserede æggeblommer, salt, gelatine. Fyldt: Hakket hvidkål, blomkål, løg og agurker, stivelse, krydderier, eddike. Tilfæst: Konserveringsmiddel (kalium-sorbat), fortykningsmidler (guar gummi, natrium-sigetat) pH<4,5.
 Saltindhold ca. 1,9 g pr. 100 g af varen.

Næringsindhold
 pr. 100 g af varen

Energi ca. 1620 kilopoule
 (390 kcal)
 Protein ca. 1 g
 Fedt ca. 37 g
 Kulhydrat ca. 12 g
 heraf sukker ca. 8 g

Opbevaring: Efter åbning
 bedst i køleskab (+5°C)
 Mindst holdbar til:
 Se datomærket.
 Fremstillet højest 11 uger
 før sidste sælgedag.
 DYN 1020.3

Lad flasken stå på hovedet, det gør det nemt at få
 hele indholdet ud.

FDB Vej J
 Salsfabrikken

Majonæse

DEKLARATION
 Nettovejgt: 450 g.
Ingredienser: Vegetabilsk olie (ca. 80%), vand, eddike, pasteuriserede æggeblommer, salt.
 Tilfæst: Fortykningsmidler (guar gummi, natrium-sigetat), konserveringsmiddel (kaliumsorbat) pH<4,5.
 Saltindhold ca. 0,6 g pr. 100 g af varen.

Næringsindhold
 pr. 100 g af varen

Energi ca. 3060 kilopoule
 (730 kcal)
 Protein 0-1 g
 Fedt ca. 80 g
 Kulhydrat 0-1 g

Opbevaring: Efter åbning
 bedst i køleskab (+5°C)
 Tilber ikke frost.
 Mindst holdbar til:
 Se datomærket.
 Fremstillet højest 11 uger
 før sidste sælgedag.
 DYN 1020.3

Lad flasken stå på hovedet, det gør det nemt at få
 hele indholdet ud.

FDB Vej J
 Salsfabrikken

